

‘तथापि’ चा

जिल्हाळा

अंतरंग

संपादकीय	... १
मागोवा	... २
कोकणातील अरिष्टः स्त्रियांवरील परिणाम	
आरोग्य वार्ता	... ४
आयोडिनयुक्त मीठ	
अभियान वार्ता	... ५
विशेष आर्थिक क्षेत्रः संघर्षाची नांदी	
भूमिका	... ७
स्त्रियांवरील हिंसा	
शरीर साक्षरता	... ८
बाळंतपणातील टाकेः अनावश्यक हस्तक्षेप	
हमसफर	... १०
पुरुषांसोबत काम	
माहितीच्या जगात	... ११
हसत खेळत समुपदेशः संगत, गोवा	

प्रिय साथी,

जिल्हाळ्याचा हा अंक तुमच्या हातात पडेल तेव्हा अखेर पावसाळा संपला असेल. या वर्षी काही भागात अतिवृष्टी झाली तर काही भागात पुरेसा पाऊस पडला नाही, पण दुर्दैव म्हणजे धरणाच्या फुगवट्यामुळे दुष्काळग्रस्त भागातही पूर आले. खरं तर असे विचित्र योगायोग हीच आपल्या आयुष्याची कथा आहे. पूर येतो तेव्हा काय घडतं, सर्वात जास्त त्रास कोणाला सहन करावा लागतो? या जिल्हाळ्याच्या अंकात २००५ साली कौकणात आलेल्या पुराबाबत प्रयासने केलेल्या अभ्यासाची माहिती देत आहोत. या वर्षीच्या, २००६ च्या महापुराबाबत तुमच्याकडे अशी काही माहिती, अनुभव असतील तर ते जरूर लिहून पाठवा.

जे पुरात घडतं तेच घिकन गुनियासाखऱ्या साथीमधेही होतं. (जुलै ०६ जिल्हाळ्याचा अंक पहा) स्त्रियांना भोगावे लागणारे त्रास बहुतेक वेळा अदृश्यच राहतात. हेच आयोडिन मिठाच्या सक्तीबाबतही कसं खरं ठरतं, ते या अंकात दिलं आहे.

२२ सप्टेंबर २००६ रोजी संयुक्त राष्ट्रसंघाचे अन्न अधिकाराबाबत नियुक्त झालेले विशेष आयुक्त जीन झीएग्लर यांनी ‘भारतातील गंभीर उपासमार आणि कुपोषण’ याबाबत जीनिव्हा येथील संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या मानवी हक्क समितीसमोर एक अहवाल सादर केला. यात ते म्हणतात की संपूर्ण जगात भारतामध्ये कुपोषितांची संख्या सर्वात जास्त आहे. मुलांमधील कुपोषणही सर्वात जास्त गंभीर बनले आहे. १९९०च्या दशकाच्या उत्तरार्धापासून घरगुती पातळीवर उपासमार आणि पुरेशा अन्नाचीही हमी नसण्याची समस्या बळावली आहे. सर्वात दरिद्री अशा ३०% कुटुंबात प्रति माणशी प्रत्येक दिवशी केवळ १७००कि कॅलरी सेवन होत आहेत. आंतरराष्ट्रीय मानक २१०० कि कॅलरी (प्रति माणशी प्रत्येक दिवशी) इतकं आहे. आणि वास्तव म्हणजे या कुटुंबांत एकूण उत्पन्नाच्या ७०% उत्पन्न अन्नावर खर्च होतं. १९९३-२००० दरम्यान भारतामध्ये गरिबीचं प्रमाण ३६% वरून २६% वर आलं आहे या सन्नकाऱ्या दाट्याबाबत ते साशंक आहेत.

महाराष्ट्रातील पूर, शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या, विस्थापन, रोगांच्या वाढत्या साथी या सर्वांचा उपासमारी आणि कुपोषणाच्या संदर्भात विचार करायला पाहिजे. अदृश्य किंवा पडद्यामाड ठेवलेल्या या सर्व गौष्टी उजेडात आणणं महत्वाचं आहे असं आम्हाला वाटतं. नाही तर त्यांचा कधीच, कुठल्याच धोरणात किंवा कार्यक्रमात अंतर्भाव होणार नाही.

जिल्हाळ्याच्या पुढच्या अंकात आम्ही राज्यातील शीतीवरील संकटाचे स्त्रियांवर काय परिणाम होत आहेत हे मांडणार आहोत. तसंच पुणे शहरात रॉकॅल, गॅस इ. इंधन तुटवट्याचे स्त्रियांच्या कामावर व आरोग्यावर काय परिणाम होत आहेत हेदेखील पुढे आणणार आहोत. याबाबत तुम्हाला तुमचे अनुभव पाठवायचे असतील तर जरूर लिहा. तुमची पत्रदेखील छापली जातील.

सणासुदीच्या शुभेच्छा! इंदू मुबाराक !दीपावलीच्याही हार्दिक शुभेच्छा !

आपली, तथापि टीम

कोकणातील अरिष्ट: स्त्रियांवरील परिणाम

कल्पना दीक्षित (संसाधने व उपजीविका गट, प्रयास पुणे)

महाराष्ट्राच्या विविध भागात सलग दोन वर्षे पूरपरिस्थिती उद्भवली आहे. या आपत्तीचा परिणाम सर्वांवरच होत असला तरीही आपत्तीच्या संदर्भात स्त्रियांचा वेगळा विचार करणे आवश्यक आहे. याचे मुख्य कारण म्हणजे समाजातील स्त्रियांच्या दृष्ट्यम स्थानामुळे व त्यांच्या विशिष्ट जडणघडणीमुळे त्या अनेक दृष्टीने दुर्बल स्थितीत असतात. याचबरोबर कुटुंबाच्या उपजीविकेच्या अनेक कामांचा भार मुख्यतः स्त्रिया वाहतात. यामुळे आपत्तीचा स्त्रियांवर काय परिणाम होतो हे पाहणे गरजेचे ठरते. २००५ साली प्रयासने कोकणातील पुराचा अभ्यास केला. त्यामधून या गौष्टीचे विविध पैलू समोर आले. रायगड व रत्नागिरी जिल्ह्यातील पैण, शीहा, माणगाव, महाड, खैड चिपळूण, गुहागर आणि संगमेश्वर या आठ तालुक्यातील ४७ वाड्यांमध्ये हा अभ्यास करण्यात आला. आपत्तीचे स्त्रियांवरील परिणाम आणि पुनर्वसनासाठी आवश्यक बाबींचा या लेखात विचार केला आहे.

गेल्या दोन वर्षातील पुराच्या आपत्तीमुळे जीवितहानीसारख्या कधीही भरून न येणाऱ्या नुकसानाबरोबरच आर्थिक फटका, शारीरिक व मानसिक आघात, आरोग्य व स्वच्छतेचे प्रश्न यांनाही राज्यातील विविध भागात लोकांना तोंड द्यावे लागले आहे. पूर असतानाच्या काळात स्त्रियांना विविध अडचणींना सामोरे जावे लागते. अंगावरचे कपडे आणि लहान मुले सावरत सुरक्षित ठिकाणी पोचणे स्त्रियांसाठी अनेकदा कसरतच ठरते. म्हाताऱ्या वा अपंग स्त्रिया, गर्भवती वा नुकत्याच बाळंत झालेल्या स्त्रिया यांच्यासाठी सुरक्षित ठिकाणी हलणे ही तर अक्षरशः जिवावरची जोखीम ठरते. स्थलांतर केलेल्या ठिकाणी अत्यंत अपुऱ्या सुविधा व स्त्रियांच्या दृष्टीने गैरसोयीच्या विविध गोष्टींशी जमवून घेत स्त्रिया राहतात. सरकार जिथे पूरग्रस्तांसाठी छावण्या उभारते तिथेदेखील स्त्रियांच्या गरजांचा विचार करून व्यवस्था आखली जात नाही. कपडे बदलण्यासाठी आडोसा, देहधर्मासाठी सोयीची जागा या साध्या गोष्टींचा विचारदेखील तात्पुरत्या निवाऱ्यांमध्ये होत नाही. त्यामुळे तिथे राहताना स्त्रियांची मोठी कुचंबणा होते.

पूर ओसरल्यानंतरच्या काळात स्त्रियांवरील व्यावहारिक व मानसिक जबाबदाऱ्या मोठ्या प्रमाणात वाढल्याचे दिसते. पुराच्या परिणामातून येणाऱ्या आजाराच्या साथी, घरांचे नुकसान यामुळे स्त्रियांवरील कामाचा बोजा अनेक पटींनी वाढतो. अगदी तान्ह्या बाळापासून ते वृद्ध व्यक्तींपर्यंत आजारी लोकांची काळजी घेण्याचे काम स्त्रियांवरच पडते. स्वतः स्त्रियाही पुराच्या फटक्याने विविध लहानमोठ्या दुखण्यांनी त्रस्त असतात. पण स्वतःच्या दुखण्यांकडे लक्ष देण्याइतकी फुरसत आणि पैसा बहुतांश स्त्रियांकडे नसतो. पुरामुळे घराची होणारी पडझड, हानी, जमवलेला संसार वाहून जाणे या गोष्टींचा मानसिक धक्का तर सर्वांनाच बसतो. मात्र घराच्या साफसफाईच्या कामाचा भार मात्र स्त्रियाच मोठ्या प्रमाणात उचलतात. स्वयंपाकघरात आलेली ओल, चिखल, पावसाने ओले

झालेले सरपण अशा परिस्थितीत घरातील दैनंदिन कामे स्त्रिया पार पाडतात. यामुळे त्यांच्यावरील ताण मोठ्या प्रमाणात वाढतो. पाणी चढल्यावर कोंबड्या-बकऱ्या माळ्यावर चढवण्याची धडपड केली ती प्रामुख्याने स्त्रियांनी. यात समावेश होता तो प्रामुख्याने आदिवासी आणि भूमिहीन मजूर स्त्रियांचा.

आपत्तीनंतरच्या काळात सर्वांसाठीच मोठा धक्का आर्थिक नुकसानीचा असतो. त्यातही स्त्रियांच्या हाती कोणतीच सत्ता नसल्याने त्यांची परिस्थिती आणखीनच बिकट होते. शेती अथवा उत्पन्नाचे साधन नष्ट होणे, जनावरे आणि पाळीव प्राणी यांचे नुकसान, आजूबाजूच्या नैसर्गिक संसाधनांची हानी, सार्वजनिक सुविधांचे नुकसान या सर्वांचे स्त्रियांवर विपरित परिणाम होतात. शेती नष्ट झाल्याने अन्नधान्याचा तुटवडा भासू लागतो. याचा परिणाम स्त्रियांच्या आयुष्यावर होऊन दीर्घकाळ अर्धउपासमारी स्त्रियांना सहन करावी लागते. त्यातच शारीरिक श्रमांच्या, जड कामात मोठी वाढ होते. यामुळे कुपोषणजन्य आजारांचे प्रमाण स्त्रियांमध्ये वाढताना दिसते. शेतीच्या नुकसानीमुळे शेतमजुरीवर मोठा परिणाम होऊन गावातील भूमिहीन, अल्पभूधारक कुटुंबांचा रोजगार नष्ट होतो. परिणामी अशा कुटुंबांकडे अनेकदा स्थलांतराशिवाय दुसरा पर्याय राहत नाही. स्थलांतरित कुटुंबातील स्त्रियांचे शारीरिक कष्ट तर कित्येक पटींनी वाढतातच. आपत्तीचा अतिशय दूरगामी परिणाम स्त्रियांवर होताना दिसतो.

पाळीव प्राण्यांच्या नुकसानीमुळे संकटाच्या काळात वापरता येईल अशी स्त्रियांजवळील हुकमी बेगमी संपुष्टात येते. परिणामी कर्जबाजारीपणाचे दुष्टचक्र सुरु होते. 'अडचणीच्या वेळी विकण्यासारखं आता काहीच उरलं नाही' ही झोळाम्बे गावातील सरु जाधव या दलित भूमिहीन स्त्रीने हताशपणे काढलेले उद्गार यासंदर्भात बोलके आहेत. जंगल, जमीन, पाण्याचे स्रोत अशा नैसर्गिक संसाधनांच्या नुकसानामुळे सरपण, वनोपज वस्तू, मासे

इत्यादी बिनपैशात मिळणारी मिळकत रोडावत जाते. परिणामी गरीब कुटुंबांची दैनंदिन खर्चाची गरज वाढते. त्याचबरोबर आपत्तीमुळे पायवाटा, रस्ते, पूल अशा सार्वजनिक सुविधांच्या नुकसानामुळे आरोग्यावर परिणाम होण्याबरोबरच दळणवळण तुटते. त्यामुळे बाहेरच्या जगाशी संपर्क साधणे अवघड होऊन रोजच्या कष्टांमध्ये भरच पडते.

थोडक्यात आपत्तींचा स्त्रियांवरील परिणाम पाहताना, आपत्तीच्या प्रत्येक टप्प्यावर स्त्रियांना अधिक झळ पोचते. आपत्तीमुळे झालेल्या नुकसानीचा परिणाम थेट तसेच अप्रत्यक्षपणे स्त्रियांच्या शारीरिक, मानसिक आणि सामाजिक स्वास्थ्यावर होतो. गरीब तसेच एकट्या स्त्रियांच्या उपजीविकेच्या आणि सुरक्षिततेच्या समस्या अनेकपटींनी गंभीर होण्याचा धोका संभवतो. पण अशाही परिस्थितीत स्त्रियांनी हातपाय गाळलेले नाहीत. काहीही करून निभावून न्यावेच लागणार ही भावना अनेकींनी व्यक्त केली. पूर आणि पाऊस चालू असतानाही स्थानिक स्त्रियांनी दाखवलेली हिंमत मोलाची आहे. संघटनांचे पाठबळ आणि स्थानिक अधिकाऱ्यांचे सहकार्य या दोन्हींच्या आधारे सरकारी प्रयत्नांची परिणामकारकता वाढली. रायगड जिल्ह्यातील रिळ्याची वाडी, खांदाडची वाडी, रत्नागिरी जिल्ह्यातील सोमेश्वर बौद्धवाडी ही अशा ठिकाणांची ठळक उदाहरणे आहेत.

आपत्ती व्यवस्थापनात स्त्रियांचा विचार कसा करता येईल आणि त्याआधारे स्त्रियांचे पुनर्वसन परिणामकारक व्हावे यासाठी कोकणातील अभ्यासाच्या आधारावर काही ठोस उपाय सुचवले आहेत. ते पुढीलप्रमाणे.

१. ठोस उपाययोजनांसाठी समिती - राज्यभरातील पूर व अतिवृष्टीग्रस्त भागातील स्त्रियांच्या समस्यांचा आढावा घेऊन सध्याच्या आपत्ती व्यवस्थापन व पुनर्वसन कार्यक्रमात कोणते बदल करणे गरजेचे आहे याबाबतच्या सूचना मांडण्यासाठी नैसर्गिक अरिष्ट व स्त्रिया या संदर्भात एक समिती गठित करावी.

२. गावपातळीवर स्त्रियांच्या समित्या

३. नुकसानभरपाई स्त्रियांच्या नावे

४. स्त्रियांसाठी पोषक आहार योजना - या योजनेअंतर्गत प्रत्येक स्त्रीमागे दरमहा दहा किलो तांदूळ व तीन किलो डाळ जादा देण्यात यावी. आदिवासी व भूमिहीन स्त्रियांसाठी ही योजना जास्त काळ राबवावी.

५. नियमित आरोग्य तपासण्या - स्त्रियांसाठी किमान तालुकापातळीवर नियमितपणे आरोग्य तपासण्या आयोजित केल्या जाव्यात. तपासणीसाठी स्त्री डॉक्टर उपस्थित असावी.

६. स्त्रियांच्या अडचणींचे गावपातळीवर सर्वेक्षण - अंगणवाडी सेविका, एएनएम, सुशिक्षित मुली-स्त्रिया यांनी ग्रामसेवक, अंक १०, ऑक्टोबर २००६

तलाठी यांच्या मदतीने गाव वाडी-वस्तीतील स्त्रियांचे सर्वेक्षण करावे. त्यात स्त्रियांना व एकट्या स्त्रियांना येणाऱ्या अडचणी, विशेषतः कागदपत्रांचे नुकसान, स्त्रियांच्या गरजा, त्यांना पोचणारी मदत या मुद्द्यांबाबत माहिती जमा करावी. गावातील स्त्रियांना कोणती मदत पोचणे गरजेचे आहे याची तातडीने नोंद घेऊन गट विकास अधिकारी व जिल्हाधिकारी यांच्याकडे या नोंदी लिखित स्वरूपात पोचवाव्यात.

७. शासकीय कार्यालयात स्त्रियांसाठी विशेष कक्ष

८. शासकीय अधिकाऱ्यांची उपस्थिती

९. स्त्रियांसाठी रोजगार हमी योजना - जिथे मजुरी करणाऱ्या स्त्रियांची संख्या काम सुरु करण्यासाठी पुरेशी असेल तिथे गावात आणि नसेल तिथे पंचक्रोशीत रोजगार हमीची कामे सुरु करावीत. कोणती कामे याची चर्चा व निर्णय महिलाग्रामसभेत व्हावा. गावपातळीवरील रोजगार हमी समितीत दोन मजूर स्त्रियांना सदस्यत्व दिले जावे.

या सर्व गोष्टी लक्षात घेता आपत्तीग्रस्त स्त्रियांचे प्रश्न सोडवण्यासाठी विविधांगी प्रयत्न करण्याची गरज तीव्रतेने पुढे येते. सरकारतर्फे दिले जाणारे आर्थिक मदतीचे आश्वासन या परिस्थितीत पुरेसे ठरत नाही. आपत्तीचे दूरगामी परिणाम लक्षात घेऊन आपत्तीग्रस्तांच्या पुनर्वसनाचे सर्वेकष धोरण ठरवणे आणि त्यामध्ये स्त्रियांची विशिष्ट परिस्थिती आणि गरजा यांचे भान ठेवणे आज आवश्यक आहे.

संदर्भ: कोकणातील अरिष्टावर उपाय स्थानिकांच्या नजरेतून

प्रकाशक: संसाधने व उपजीविका गट, प्रयास पुणे

पत्ता: मंगेशपुष्प, सव्हे नं १३३, स्वामी विवेकानंद सोसायटी, बाएफजवळ, वारजे, पुणे ४११०५२

दूरध्वनी: ०२० २५२३२८३६, ईमेल: reli@prayaspune.org

वेबसाइट: www.prayaspune.org

आयोडिनयुक्त मीठ: सक्ती नक्की कशासाठी?

संकलन: मेधा काळे

मे २००५ व नोव्हेंबर २००५ मध्ये केंद्र सरकारने एक अध्यादेश काढला. यानुसार १० मे २००६ पासून देशभरात आयोडिन नसलेल्या मिठाचा वापर थांबवण्यासाठी करण्यात येऊ नये. या अध्यादेशाला मुंबई उच्च न्यायालयाने 'जैसै थे' निकाल दिल्याने तो अजून अंमलात आलेला नाही. आयोडिन नसलेले मीठ विकणे हा अन्न भंडार कायद्याअंतर्गत गुन्हा मानण्यात येणार आहे. देशातील जनतेला आयोडिन मिठाचे म्हणून आटोकाट प्रयत्न करणाऱं सरकार जनतेचं स्वास्थ्य का रक्षेनाही आहे, स्वास्थ्यासाठी केवळ आयोडिनची गरज आहे का पुढे शासकीय योजनेचा प्रश्न सोडवण्याबाबत दक्ष नाही. या सर्वांवर लक्ष केंद्रित करण्याऐवजी एका सूक्ष्म घटकाभोवतीच सरकारची धोरणं का फिरत आहेत, त्याचा विचार करायलाच पाहिजे. अतिरिक्त आयोडिनच्या घातक परिणामांचाही यात कुठेच विचार करण्यात आलेला नाही.

१९९७ साली साध्या मिठावर बंदी घालण्यात आली. परंतु २००० साली ती उठवण्यात आली. त्यानंतर अनेक राज्यात लोकांमध्ये आयोडिन कमतरता परत दिसून येऊ लागल्याने साध्या मिठावर बंदी आणून आयोडिनयुक्त मिठाची सक्ती करण्याची गरज असल्याचं सरकारचं म्हणणं आहे.

नागपूर येथील अकॅडमी फॉर न्यूट्रिशनल इम्प्रूव्हमेंट या संस्थेचे अध्यक्ष डॉ. शांतिलाल कोठारीच्या मते 'आयोडिनच्या नव्याने लागू झालेल्या सक्तीचा सार्वजनिक आरोग्याशी काडीचाही संबंध नाही. ही सक्ती लागू होण्यामागे काहींचे हितसंबंध जपले जात आहे. आणि आयोडिनबाबतची महत्त्वाची माहिती लपवून ठेवली जात आहे'.

पूरक आयोडिन व आयोडिन कमतरता

आयोडिनच्या कमतरतेमुळे खुजेपणा, मेंदूची अपुरी वाढ, गलगंड (गॉइटर-गळ्यातील थायरॉइड ग्रंथीची वाढ), बोलणं व ऐकण्यातील दोष, मतिमंदत्व हे आजार बळावू शकतात. यावर उपाय म्हणून आयोडिनचं आहारातील प्रमाण वाढवण्याची गरज असते. परंतु हे आजार देशातल्या काही विशिष्ट भागातच आढळून येतात. 'आय सी एम आर' या संस्थेने केलेल्या सर्वेनुसार १३ राज्यात हे आजार दिसतात. यात आसाम, आंध्र प्रदेश आणि राजस्थानात तसंच हिमालयाच्या प्रदेशात त्यांचं प्रमाण जास्त आहे. संपूर्ण भारतात अंदाजे ६ कोटी ४० लाख लोक आयोडिन कमतरतेने बाधित आहेत.

मुंबईच्या जसलोक रुग्णालयातील अंतःस्थ ग्रंथी तज्ज्ञ डॉ. सादिकोत यांच्या मते 'आयोडिन कमतरतेमुळे येणारी आजारपणं देशभर सर्वदूर आढळतात हे जोपर्यंत सिद्ध होत नाही तोपर्यंत नागरिकांना कोणतं मीठ वापरायचं हे निवडण्याचा अधिकार असायलाच हवा'.

आयोडिन कमतरतेबाबत झालेले सर्व अभ्यास हे प्रादेशिक स्वरूपाचे आहेत. हे आजार संपूर्ण देशात आढळतात हे दाखवणारा एकही अभ्यास नाही. मग या आजारावरचे उपाय अख्ख्या देशात कशासाठी? आयोडिनची कमतरता आयोडिनयुक्त मीठ खाल्ल्याने दूर होते हे दाखवणारे अभ्यासही व्यापक प्रमाणावर झालेले नाहीत. हिमाचल प्रदेशात कांग्रा व्हॅलीमध्ये १९५६ ते १९६८ दरम्यान आयोडिनीकरणाच्या उपयोगाबाबत अभ्यास करण्यात आले. यामध्ये असं मांडण्यात आलं की जिथे आयोडिनयुक्त मीठ वापरलं तिथे गलगंडाचं प्रमाण उल्लेखनीयरित्या कमी झालं. झोन ब, जिथे आयोडिनयुक्त मीठ वापरलं नाही तिथे मात्र यात विशेष घट नाही. परंतु याच पुस्तकात त्याच पानावर दिलेल्या तक्त्यात असं दिसतं

की झोन ब मध्येही अभ्यासाच्या काळात गलगंडाच्या प्रमाणात लक्षणीय घट झालेली आहे. असं असताना आयोडिनयुक्त मिठामुळेच हे झालं असं कशाच्या आधारावर म्हटलं गेलं? या एका प्रायोगिक अभ्यासाच्या आधारावर देशभर आयोडिनीकरणाचे प्रकल्प सुरु करण्यात आले. देशाच्या बाकी भागात आयोडिनच्या पूरक सेवनाची खरी गरज किती याचा शोध न घेता असं धोरण कसं काय आखलं गेलं?

डॉ. कोठारी यांनी १९८४ पासून साध्या मिठावरील बंदी आणि आयोडिनीकरणाबाबत अभ्यास केला आहे. आयसीएमआर, आरोग्यसेवा संचलनालय तसंच इतर काही वैयक्तिक अभ्यासांच्या

आधारे ते असं ठामपणे मांडतात की आयोडिनची कमतरता आणि आयोडिनयुक्त मिठाचा संबंध लावण्यात हे सर्व अभ्यास अपयशी ठरले आहेत. उलट बऱ्याच भागात आयोडिन मिठाचा वापर सुरु झाल्यावर आयोडिन कमतरतेत भर पडल्याचं दिसून आलं आहे. आयोडिन कमतरतेस व गलगंडासाठी कारणीभूत ठरणारे इतर घटक या अभ्यासांमध्ये विचारात घेतलेले नाहीत. यावर आयोडिनचा पूरक

विशेष आर्थिक क्षेत्र: संघर्षाची नांदी

संयुक्त पुरोगामी आघाडीच्या केंद्र सरकारने देशभरात विविध ठिकाणी विशेषतः निर्यात आणि सेवाक्षेत्राच्या उभावणीसाठी विशेष आर्थिक क्षेत्राच्या निर्मितीला मंजुरी दिली. स्पेशल इकॉनॉमिक झोन ॲक्ट, २००५ या कायद्यांतर्गत हे क्षेत्रं निर्माण होतील आणि त्यांना परकीय प्रदेशांचा दर्जा देण्यात येईल. या क्षेत्रांमध्ये त्यांचं स्वतःचं शासन असेल आणि त्यांचे स्वतःचे नियम लागू होतील. संपूर्ण देशात ३८० प्रस्तावांपैकी १५० विशेष आर्थिक क्षेत्रांना परवानगी देण्यात आली आहे. या कायद्याचे स्थानिकांवर आणि पर्यावरणावर होणारे परिणाम गंभीर आहेत.

विशेष आर्थिक क्षेत्र (विआक्षेत्र किंवा सेझ) ही जागतिक घडामोड असून भारतात घडत असलेली कथा ही त्यातील एक ठळक बिंदू आहे. आजपर्यंत भारतात १५० विशेष आर्थिक क्षेत्रांना औपचारिक परवानगी देण्यात आली आहे. येत्या काळात अजून २६६ प्रस्तावांना मंजुरी मिळणार आहे. एकूण १,३०,६२५ एकर जमीन फक्त सहा महाकंपन्यांनी हडप केली आहे. ही जमीन सरकार संपादित करून त्यांना पुरवत आहे. एका कंपनीला संपूर्ण देशात मिळून ७१,००० एकर जमीन मिळणार आहे. राज्यात ४१ प्रस्तावांना मंजुरी मिळाली आहे. नवी मुंबई, पुणे, नाशिक, औरंगाबाद, अमरावती व सोलापूर जिल्ह्यात ही क्षेत्रं विकसित होत आहेत. पुणे जिल्ह्यात यातील ११ प्रकल्प विकसित होत आहेत.

औद्योगीकरणाच्या नावाखाली संपूर्ण देशात १,३४,००० एकर तर महाराष्ट्रात ४०,००० एकर जमीन बिगर शेतीत रुपांतरित करण्यात येणार आहे. दुष्काळ, महापूर, नापिकी बरोबर शेतीवरचं हे सुलतानी संकट भयावह आहे.

या क्षेत्रातल्या उद्योगांना आयकर, मुद्रांक शुल्क, नोंदणी शुल्क, जकात, विक्रीकर, सेवा कर, उलाढाल कर माफ असेल. विजेवरचा भार त्यांना द्यावा लागणार नाही. शिवाय पाणी फुकटात मिळेल. विशेष आर्थिक क्षेत्रातील जमीन, शेती, पडिक जमीन, नद्या, तलाव, भूजल यावर राज्य-केंद्र सरकार, ग्रामपंचायत किंवा इतर घटनात्मक संस्थांचा काहीच अधिकार चालणार नाही. आणखी एक घातक तरतूद म्हणजे या क्षेत्रात कामगार कायदे लागू नाहीत. कितीही कामगारांना कधीही बडतर्फ केले जाऊ शकेल.

एकीकडे शेतीच्या विकासासाठी कसलंच पुरोगामी धोरण नाही आणि दुसरीकडे शेतकऱ्यांची हजारो हेक्टर जमीन कवडीमोलाने सक्तीने संपादित करायची. हा कसला डाव आहे? रेशन, स्वयंपाकाचा गॅस, शालेय पोषक आहार योजना यावर सबसिडी द्यायला विरोध तर दुसरीकडे विशेष आर्थिक क्षेत्रांना मात्र दर वर्षी सबसिडी दिल्याने १,७०,००० कोटी रुपयांवर पाणी सोडायला सरकार तयार होत आहे. अर्थमंत्री पी. चिदंबरम आणि रिझर्व बँकेचा याला विरोध असूनही हे धोरण रेटून नेण्यात येत आहे.

या सर्वातून हे नक्कीच दिसून येत आहे की रोजगार निर्मिती आणि विकासाच्या गोंडस नावाखाली शेतकरी, शेतमजूर, मच्छिमारांची उपजीविकाच हिरावून घेण्यात येत आहे. विआक्षेत्रासाठी भूसंपादनाचा सर्वात मोठा फटका स्त्रियांना बसणार आहे. स्त्रियांच्या नावावर सातबारे नाहीत. त्यामुळे मिळणारा मोबदला हा घरातील पुरुषांनाच मिळणार आहे. आणि उत्पादक संसाधनांवरचा त्यांचा हक्क डावलला जाणार आहे.

या धोरणाच्या विरोधात महाराष्ट्रातील एकूण ३० संस्था संघटनांनी महाराष्ट्र सेझविरोधी कृती समिती स्थापन केली आहे. गावोगावी जमीन बचाओ समिती स्थापन करण्यात आल्या आहेत.

२१ सप्टेंबर रोजी शेतकरी कामगार पक्ष, मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पक्ष आणि इतर अनेक संस्था संघटनांच्या ४०,००० पीडित सदस्यांनी, शेतकऱ्यांनी बेलापूर येथील कोकण भवनावर मोठा मोर्चा काढला होता. त्यामध्ये विआक्षेत्राच्या नियमात बदल, धोरणात बदल करावा, त्याशिवाय एक इंचही जमीन देणार नाही असा निर्धार व्यक्त करण्यात आला. संसदेमध्ये विशेष आर्थिक क्षेत्र कायद्याबाबत प्रश्न उठवण्यात येतील आणि सरकार नियमांमध्ये बदल करायला तयार नसेल तर हा कायदा मागे घेण्यात यावा अशी मागणी करण्यात येणार आहे.

विशेष आर्थिक क्षेत्रांना सवलती देणाऱ्या सरकारकडे सामान्य जनतेसाठी आरोग्य सेवा, पाणी, रेशन, शेती आणि रोजगार पुरवण्यासाठी मात्र पैसा नाही.

अधिक माहिती व राज्यस्तरीय संपर्कासाठी:

सुनीती सु. र. (आंदोलन)

६, राघव, श्रीरघुराज सोसायटी, १८-अ, सिंगड रस्ता, पुणे ३०

दूरध्वनी - ०२० २४२५१४०४, ईमेल - andolan@eth.net

संपत काळे/रिफत मुमताज, (राष्ट्रीय जनवकालत अध्ययन केंद्र)

सेरेनिटी कॉम्प्लेक्स, रामनगर कॉलनी, पाषाण, पुणे २१

दूरध्वनी - ०२० २२९५२००३/४, ईमेल - ncas@vsnl.com

संदर्भ: विशेष आर्थिक क्षेत्र: धनदांडग्यांना भूदान

प्रकाशन: राष्ट्रीय जनवकालत अध्ययन केंद्र, पुणे (२००६)

वापर कसा काम करू शकेल? साध्या मिठावरची बंदी उठली म्हणून आयोडिनचं सेवन कमी झालं या म्हणण्यालाही आधार नाही. २००२ साली प्रसिद्ध झालेल्या जागतिक आरोग्य संघटनेच्या अहवालानुसार भारतातील आयोडिन सेवन 'रास्त/पुरेसं' असल्याचं म्हटलं आहे.

अतिरिक्त आयोडिन: घातक सत्य

आयोडिनयुक्त मिठाबाबत एक महत्त्वाची बाजू पूर्णपणे अंधारात ठेवण्यात आली आहे. आयोडिनची कमतरता नसतानाही अतिरिक्त आयोडिन घेतल्यास त्याचे आरोग्यावर काय परिणाम होतात याबाबत सरकारतर्फे काहीच जागृती करण्यात आलेली नाही. काय होतं अतिरिक्त आयोडिनमुळे? सर्वसाधारण समज असा आहे की जास्तीचं आयोडिन शरीराच्या बाहेर फेकलं जातं. पण हा समज खरा नाही. अपोलो रुग्णालयातील अंतःस्थ ग्रंथी तज्ज्ञ डॉ. सिंग सांगतात की त्यांच्याकडील बहुतेक रुग्णांच्या थायरॉइडच्या समस्यांचं मूळ कारण अतिरिक्त आयोडिन हेच आहे. शहरी भागातील स्त्री पुरुषांमध्ये आढळून येणारे संप्रेरकांशी निगडित आजार हे थायरॉइडशी संबंधित आहेत. ग्रामीण भागात ते आढळून येत नाहीत.

'मॅट्रिडाल: द एक्स्ट्रा फार्माकोपिया' या जगभर वापरल्या जाणाऱ्या औषधी पदार्थाविषयीच्या ग्रंथातील काही माहिती पुढिलप्रमाणे. आयोडिनच्या सततच्या सेवनामुळे पुढील समस्या उद्भवू शकतात. मानसिक नैराश्य, उदासीनता, निद्रानाश, नपुंसकत्व आणि गलगंड. याबरोबरच डोकेदुखी, लाळग्रंथीत वेदना, अशक्तपणा, डोळे येणे, ताप, घसादुखी, दमा आणि इतर त्वचेच्या समस्याही दिसून येतात. उलट्या, तोंडात वाईट चव, पोटदुखी आणि जुलाब सुरु होऊ शकतात. आयोडिनयुक्त मिठासोबत लाल, ठळक अक्षरातील इशारा असायलाच हवा की 'याच्या वापरामुळे वावडं (अॅलर्जी) तसंच थायरॉइडच्या समस्या उद्भवू शकतात'.

अशाच अनेक समस्या आयोडिनयुक्त मीठ खाल्ल्याने कुमकुम सोमाणी यांनी अनुभवल्या. पूने भरलेली गळवं, असह्य खाज, तीव्र पोटदुखीपासून ते नैराश्य, डोकं जड होणं, चिडचिडेपणा, अनेक तक्रारी. कुमकुमच्या समस्या वाढतच राहिल्या. त्यांचं वजन कधी वाढायचं तर कधी एकदम कमी व्हायचं. दिवसभर डोळ्यांवर पेंग असायची. एक दिवस त्यांच्या लक्षात आलं की सिनेमाच्या पडद्यावरची चित्रं पहायलाही त्यांना त्रास होत आहे. खूप निरीक्षण केल्यावर त्यांच्या लक्षात आलं की या सर्व समस्या आयोडिनयुक्त मिठामुळे उद्भवल्या आहेत. आहारातून ते पूर्ण वर्ज्य केल्यानंतर काहीच दिवसात त्यांची तब्येत स्थिरावली. थायरॉइडच्या समस्यांमुळे नक्की काय होतंय हे कधी कधी स्त्रियांना सांगता येत नसल्यामुळे त्यांच्या समस्या पाळी जाण्याशी किंवा 'संप्रेरकांच्या असंतुलना' शी संबंधित असल्याचं मानण्यात येऊन त्याकडे दुर्लक्ष करण्यात येतं.

अतिरिक्त आयोडिनची ही बाजू कोणीच मांडत नाही. अतिरिक्त

आयोडिनमुळे शरीरात जीवनसत्त्वांची कमतरता निर्माण होते आणि चयापचयाचा वेग ६० ते १००%नी वाढतो. रक्ताभिसरण, नाडीचा वेग इत्यादीवर याचे परिणाम होतात. इतरही शारीरिक व मानसिक समस्या सुरु होऊ शकतात. म्हणूनच अशी सक्ती घातक आहे.

अतिरिक्त आयोडिनच्या परिणामांचा कोणताही अभ्यास करण्यात आलेला नाही. तरीही आयोडिनची सक्ती लागू करण्यात येत आहे. यामागे निश्चितच इतर 'समीकरण' आहेत असा डॉ. कोठारी व इतरांचा दावा आहे. लघु उत्पादक संघाचे अध्यक्ष विरेन शाह ठामपणे सांगतात की १९९८ मध्ये जागतिक आरोग्य संघटनेच्या आग्रहाखतर साध्या मिठावरील बंदी नव्याने लागू झाली. यामागे बड्या मीठ उत्पादकांचा नक्कीच हात आहे. आयोडिनीकरणामुळे मिठाची किंमत एकदम वाढते. पॅकिंग, जाहिरातबाजीपायी २ रु. किलोनं मिळणारं मीठ ७/९ रु. किलो इतकं महाग होतं. आयोडिनीकरणाच्या सक्तीमुळे हा खर्च न झेपणारे लघु उत्पादक स्पर्धेतून बाहेर फेकले जाण्याची भीती व्यक्त करण्यात येत आहे.

आहारतज्ज्ञांचाही आयोडिनीकरणाला विरोध आहे. आहारतज्ज्ञ डॉ. विजया वेंकट यांच्या मते डाळी व धान्य पॉलिश केल्याने वरच्या आवरणातील आयोडिन निघून जाते. नाचणी, गूळ, डाळी, पालेभाज्या, कंदमुळं, अंडी मासे आणि नळाच्या पाण्यात शरीराला आवश्यक तेवढं आयोडिन असतं. लोकांना पुरेसा पोषक आहार मिळावा यासाठी प्रयत्न करण्याची गरज असताना सरकार कृत्रिम उपायांवर वेळ दवडत आहे. डॉ. कोठारी स्पष्टपणे मांडतात, 'आयोडिनीकरणाचा कार्यक्रम म्हणजे अन्न व पोषणाच्या मूलभूत मुद्द्यावरून लक्ष विचलित करण्याचा डाव आहे. आयोडिनीकरण हा मिठाच्या मिश्रणाचा एक भाग आहे. लोह, कथिल/जस्त(झिंक), तांबं ... भविष्यात मिठात या सर्व मिश्रणांची सुरुवात होऊ शकते. मिठाची किंमत यातून वाढतच जाईल आणि याचा फायदा फक्त आंतरराष्ट्रीय कंपन्या, मीठ व्यावसायिक-उठवतील'.

मिठासारख्या रोजच्या अन्नपदार्थात आयोडिन मिसळून त्याची सक्ती केल्याने सामान्य जनतेकडे निवडीचा पर्याय उरलेला नाही. मिठावर मजुरांना वेठबिगारीला लावल्याचा आपला इतिहास आहे. मिठासाठीची दांडीयात्रा आपण कशी विसरू शकू? आता 'देश का नमक' म्हणून खाल्ल्या मिठाला (का मिठाच्या कंपन्यांना!) जागायचं का? आपला निर्णय महत्त्वाचा आहे.

संदर्भ:

1. Iodised salt: the lesser known facts, P Venu, 12 July 2006 (<http://www.indiatogether.org/2006/jul/hlt-saltmess.htm>)
2. Iodised salt: health or mere profiteering?, Aparna Pallavi, 8 August 2006 (<http://www.indiatogether.org/2006/aug/hlt-iodised.htm>)
3. The Salt Debates and Another Ban, 02 August 2005, (http://www.thesouthasian.org/archive.../the_salt_debates_and_another_b.htm)
4. Imposing Iodine, Lyla bavadam, Frontline, 14 July 2006

स्त्रियांवरील हिंसा-खाजगी नाही सामाजिक प्रश्न

भू
मि
का

सविता एका सामाजिक संस्थेत काम करते. तिचं गेल्या वर्षीच लग्न झालं आहे. लग्नातील कुरबुरी अजूनही संपलेल्या नाहीत. तिचा नवरा संस्थाप्रमुखांच्या नात्यातला. गेल्या दोन महिन्यात सविताने अनेकदा अचानक रजा टाकली होती. ऑफिसमध्येही तिचं वागणं बदललं होतं. नवऱ्याचा विषय निघाला की ती अस्वस्थ होत असे किंवा विषय बदलत असे. अधून मधून सुजलेला हात, गालावरचे वळ सर्वांनाच दिसत पण कसं विचारणार? नवरा बायकोचं काही तरी झालंय असं समजून सगळेच गप्प बसत. सविताच्या घरी काय होतंय हे सगळ्यांनाच माहित आहे पण त्यावर आपण काय बोलणार? आणि नवरा बायकोच्या भानगडीत आपलं काय काम? असाच सगळे विचार करत.

सविताची समस्या खरं खाजगी आहे? आपली त्यात काहीही भूमिका नाही?

आपल्याबरोबर काम करणारी कार्यकर्ती असो किंवा गावातली, गटातली बाई असो तिच्यावर होणाऱ्या हिंसेची आपल्याला उघड किंवा पुसट तरी कल्पना असते. पण बऱ्याच वेळा हिंसा किंवा मारहाण ही चार भिंतीतली 'खाजगी बाब', 'नवरा बायकोतली भानगड' मानली जाते. त्याबद्दल आपण काही करायला पाहिजे, याची जाणीवही नसते. याचा परिणाम म्हणजे स्त्रियांवर हिंसा होतच राहते. महिला सक्षमीकरणाच्या गोष्टी करताना, स्त्रियांचा विकास घडवत असताना हिंसेचा प्रश्न अस्पर्श रहावा हे योग्य नाही.

हिंसेबाबत आपली भूमिका ठरवताना काही गोष्टी समजून घ्यायलाच हव्यात.

स्त्रियांवरील हिंसा म्हणजे फक्त मारहाण नाही.

स्त्रियांवरील हिंसेचं उघड स्वरूप म्हणजे मारहाण, शारीरिक इजा. पण फक्त मारहाण म्हणजे हिंसा नाही. मानसिक जाच, शिवीगाळ, अपमानकारक, हीन वागणूक, लैंगिक छळ, जबरदस्तीने शारीरिक संबंध, छेडछाड हीदेखील हिंसाच आहे. स्त्रियांवरील हिंसेचा महत्त्वाचा पैलू म्हणजे सर्रास करण्यात येणारा भेदभाव. मुलगी म्हणून किंवा बाई म्हणून दिली जाणारी दुय्यम दर्जाची वागणूक, सर्वच बाबतीत केला जाणारा भेद. सतत नियंत्रण ठेवणं, निर्णय घेऊ न देणं, स्वातंत्र्य नाकारणं हीदेखील हिंसाच आहे.

कशाच बाबतीत मत न विचारणं, मत व्यक्त करू न देणं, मताचा आदर न करणं हा स्त्रियांसाठी खूप हिंसक अनुभव असतो. घरापासून ते गावापर्यंत सर्व कारभारापासून हेतुतः दूर ठेवणं, सामावून न घेणं ही न दिसणारी पण खूप मोठ्या प्रमाणावर अनुभवलेली हिंसाच आहे.

स्त्रियांवर हिंसा का होते?

समाजाची रचनाच पुरुषप्रधान, पुरुषाला महत्त्व देणारी,

पुरुषाच्या दृष्टीकोनातून तयार झालेली आहे. त्यामध्ये स्त्रीचा दर्जा हा दुय्यमच मानण्यात आला आहे. मुलीकडे अजूनही 'ओझं' म्हणूनच पाहण्यात येतं. तिच्या लग्नात होणारं खर्च, हुंडा हा मोठा बोजा असतो. मुलगा हाच वंशाचा दिवा या समजुतीमुळे मुलीकडे आधार म्हणून कधी पाहिलं जात नाही. स्त्रियांना ओझं, नकोशा आणि निरुपयोगी मानणाऱ्या समाजव्यवस्थेमुळे हिंसा होते.

बाजारपेठेचं वर्चस्व असणाऱ्या,

ज्याच्या हातात पैसा त्याच्या हातात सत्ता मानणाऱ्या व्यवस्थेमध्ये लग्न हा एक व्यवहार बनतो. बेरोजगारीमुळे दिवसेंदिवस हुंड्याकडे पैशाची सहज व्यवस्था म्हणून पाहिलं जात आहे. यामुळे हुंड्यासाठी होणाऱ्या हिंसेत भर पडत आहे. घरातील पुरुषाला गंभीर, खास करून एच आय व्ही/एड्ससारखे आजार झाले असल्यास हुंड्याची मागणी वाढते असं काही भागात दिसून आलं आहे. पितृसत्ताक पद्धतीने स्त्रियांचे श्रम, प्रजनन आणि लैंगिकतेचा वापर करण्यासाठी हिंसेचा उपयोग केला आहे. ही एकांगी व्यवस्था टिकवून ठेवण्यासाठीही हिंसेचा, दडपशाहीचा वापर केला जातो.

स्त्रियांवरील हिंसा ही खाजगी बाब नाही.

स्त्रीवरील हिंसा ही एका घरातील, एका जातीतील किंवा एका धर्मातील पुरुषाची वागणूक इतकी मर्यादित नाही. प्रत्येक जातीधर्मात, गरीब श्रीमंतात, अशिक्षित आणि सुशिक्षितांमध्येही स्त्रियांवर हिंसा होते. स्त्रियांची घटत जाणारी संख्या हेही स्त्रियांना देण्यात येणाऱ्या दुय्यम स्थानाचं प्रतीक आहे. स्त्रियांवरील होणाऱ्या हिंसेची व्याप्ती दाखवणारे अनेक अभ्यास झाले आहेत. काही अभ्यासांमधून असं दिसून आलं आहे की संपूर्ण जगभरात दर तीनपैकी एका तरी स्त्रीने तिच्या आयुष्यात हिंसा अनुभवली आहे. नोंद झालेल्या गुन्ह्यांची आकडेवारी दाखवते की भारतात दर ३४

बाळंतपणातील टाके : अनावश्यक हस्तक्षेप

वैद्य पी एल टी गिरिजा, चेन्नई

शासनाच्या आरोग्य धोरणामध्ये 'ऑलौपथी' किंवा आधुनिक वैद्यकाचा पुढरकार करण्यात आला आहे. भारतातील स्थानिक स्वास्थ्य परंपरांकडे दुर्लक्ष करण्यात आलं आहे. या सर्व परंपरा विविध भागात अजूनही उत्तम रित्या कार्यरत आहेत आणि अनेकदा आधुनिक वैद्यकात न सापडलेली उत्तम या परंपरांमध्ये मिळतात. स्थानिक वैद्यक, दयांकडचं ज्ञान दुर्लक्षित राहिलं आहे.

ऑलौपथी 'शास्त्रीय' असल्याचा दावा करण्यात येतो. पण या वैद्यक पद्धतीत अनेक अनावश्यक आणि अशास्त्रीय उपचार, शास्त्रक्रिया केल्या जातात. त्याचं एक उदाहरण म्हणजे बाळंतपणाच्या वेळी 'टाके घालणे' (एपिसिक्टमी). योनी आणि गुदद्वाराच्या मध्ये छेद दिल्याने प्रसूती सौपी जाते, असा यामागचा विश्वास आहे. पण प्रत्यक्षात मात्र या प्रक्रियेचे दुष्परिणामच होतात. चेन्नई येथील संजीवनी आयुर्वेद फाउंडेशनच्या वैद्य गिरिजा या पद्धतीच्या विरोधात अभियान उभं करत आहेत. बाळंतपण हा एक आजार आहे अशा भावनेतून त्या काळात केले जाणारे उपचार आणि प्रत्यक्ष टाके घालण्याची क्रिया हा एक क्रूर प्रकार आहे, असं त्या मानतात.

आयुर्वेदामध्ये गरोदरपणाकडे बाईच्या आयुष्यातील एक सुखाचा, आनंदाचा काळ म्हणून पाहिलं जातं. तिच्या तब्येतीकडे खास करून लक्ष दिलं जातं. नैसर्गिक रित्या बाळंतपण पार पडावं या दृष्टीने गरोदरपणाच्या प्रत्येक महिन्यात विशिष्ट प्रकारचं अन्न आणि वनौषधींचा वापर केला जातो. नवव्या महिन्यात औषधी तेलाची बस्ती दिली जाते. योनिमार्गात औषधी तेलात भिजवलेले पिचु (कापसाचे बोळे) ठेवले जातात. यामुळे बाळजन्माची वाट, वार, कटिचा भाग, कंबर आणि पाठीचा भाग सैलावतो आणि बाळ जन्मताना योनिमार्ग न फाटता सहजतेने रुंदावतो. तसंच मूल योग्य रितीने खाली यायलाही मदत होते.

आजही अनेक दाया, सुइणी अशा पद्धतीने, योनिमार्गाला कुठलीही इजा होऊ न देता बाळंतपणं करत आहेत. बाळंतपणानंतर औषधी तेलं, वनस्पतींचा वापर केल्याने शरीराची वेदना कमी होते. यातून शरीराची झीज भरून यायलाही मदत होते. पोटपट्टा बांधण्याचं कौशल्य या दायांना माहित असते. त्यामुळे पोटाचे आणि कंबरेचे स्नायू सैल पडत नाहीत. नवजात बाळाची काळजी कशी घ्यावी याचीही त्यांना जाण असते. नवजात बाळ जर हालचाल करत नसेल तर त्यावरही काही जर्णींना उपाय माहित असतात.

परंतु हे सर्व ज्ञान आपल्या देशात आणि सरकारी आरोग्य सेवांमध्ये पूर्णपणे दाबून टाकण्यात आलं आहे. काही ठिकाणी दाया आणि स्थानिक वैदू काही अघोरी मार्गांचाही वापर करतात आणि आईचा आणि बाळाचा जीव धोक्यात येऊ शकतो. तरी असे काही अपवाद वगळता त्यांच्याकडील ज्ञानाकडे दुर्लक्ष करण योग्य ठरणार नाही.

आधुनिक वैद्यकाचा आग्रह धरत असताना, बाळंतपणं दवाखान्यात व्हावीत यासाठी प्रयत्न करत असताना या भारतीय पद्धतींमधील कौशल्यांचा विसर पडत आहे आणि त्याऐवजी स्त्रियांच्या शरीरावर अनावश्यक उपचार, प्रक्रिया आणि यातून एक प्रकारची हिंसाच केली जात आहे. प्रसूतीच्या वेळी टाके घालण्याची पद्धत हे याचं प्रमुख उदाहरण. १९२० साली डली याने लिहिलेल्या एका लेखात टाके घालण्याच्या पद्धतीचा उल्लेख आला. पण या पद्धतीच्या प्रभावीपणाबद्दल लेखात कोणताच सबळ पुरावा दिलेला नाही. उलट तिचे अनेक धोके आहेत हे माहित असूनही भारतात सरकारी आणि खाजगी दवाखान्यांमध्ये तिचा वापर चालूच आहे.

काही अभ्यासांमधून असं दिसून आलं आहे की टाके घातल्यामुळे प्रसूतीनंतर वेदना वाढतात. जंतुलागणीची आणि योनिमार्गातील जखमांची तीव्रता वाढू शकते. तसंच त्या बऱ्या व्हायला जास्त काळ लागतो. जिथे छेद आहे तिथे रक्त गोळा होणं, पू तयार होणं अशा तक्रारींमुळे टाके काढून परत शस्त्रक्रिया करावी लागू शकते. बाळंतपणानंतर तीन चार आठवडे खूप दुखत राहिल्याचा स्त्रियांचा अनुभव आहे. अंघोळ, अंथरुणातून उठणं किंवा इतर हालचालींसाठीही दुसऱ्याची मदत घ्यावी लागते. कूस बदलण्यासाठीही त्रास होत असल्याचा बायकांचा अनुभव आहे. यावर उपाय म्हणजे वेदनाशामक गोळ्या आणि नवजात बाळ अंगावर दूध पीत असल्याने या गोळ्यांचा वापर टाळावा लागतो.

या पद्धतीच्या विरोधात आम्ही हाती घेतलेल्या अभियानामुळे काही रुग्णालयांनी टाके घालणं थांबवलं आहे. चेन्नई येथील

इन्स्टिट्यूट ऑफ पब्लिक हेल्थ या संस्थेचे संचालक डॉ. सेल्वराज यांच्या मते टाके घालणे पूर्णपणे अनावश्यक आहे. त्याचा ना आईला फायदा होतो ना बाळाला. उलट योनिमार्गाच्या जवळ छेद दिल्याने गर्भाशय बाहेर येणे किंवा अंग खाली येणे, लघवीवरील ताबा सुटणे असे त्रास बळावू शकतात. तसंच जखम भरून यायला जास्त काळ लागतो. बाळंतपणाच्या वेळी योनिमार्ग आपल्या आपण वेडावाकडा फाटला तरी तो लवकर बरा होतो. डॉ. सेल्वराज यांच्या दवाखान्यात महिन्याला ५०-६० बाळंतपणं होतात. आणि ही सगळी कुठलेही टाके घातल्याशिवाय होतात. योनिमार्ग रुंद होण्यासाठी वापरण्यात येणारे तेलाचे मसाज आणि योनिमार्गातील बोळे वापरायला सुरुवात करण्याचा त्यांचा विचार आहे. ते म्हणतात, 'दवाखान्यात मुद्दाम केलेली जखम बरी व्हायला जास्त काळ लागतो कारण त्यातील जीवाणू सामान्य औषधांनी बरे होत नाहीत. वैद्यकीय पाठ्यपुस्तकांमध्ये असं सांगितलं आहे की १०% रुग्णांसाठी टाके घालणे गरजेचे असू शकते. परंतु माझ्या मते कुणालाच टाके घालण्याची गरज पडत नाही.'

टाके घातल्यामुळे स्त्रियांना जास्त काळ दवाखान्यात रहावे

लागते आणि त्याचा फायदा स्त्रियांना नाही पण डॉक्टरांना नक्कीच होत असणार. मुदलियार यांच्या प्रसूतीशास्त्रावरील पुस्तकानुसार शरीराच्या नैसर्गिक घटनांवर विश्वास ठेऊन, तातडीची मदत कधी लागू शकते याचा अंदाज घेऊन पण कोणतीही अनावश्यक ढवळाढवळ न करणं हे खरं कौशल्य आहे.

बहुतेक स्त्रियांना बाळंतपणाची प्रक्रिया व त्यासाठी वापरण्यात येणाऱ्या तंत्रांची माहिती नसते; ती त्यांना दिलीही जात नाही. पण ही माहिती करून घेतली पाहिजे. बाळंतपण जितकं जास्त नैसर्गिकरित्या पार पडेल तितकं ते सोपं आणि सुखावह असतं. डॉक्टरांच्या उपचारपद्धतींबाबत प्रश्न उठवणं गरजेचं आहे. या उपायांचे फायदे आणि तोटे काय असतील याची माहिती करून घेतली पाहिजे. आणि ही सर्व तयारी बाळंतपणाच्या आधीच करायला हवी.

संदर्भ:

नीडलेस कुएल्टी ऑन विमेन्स बॉडीज: कॅम्पेन अगोन्स्ट व्हायोलंट चाइल्डबर्थ प्रोसीजर्स, पी एल टी गिरिजा, मानुषी (अंक १५०), सप्टेंबर २००५.

आवाहन: बाळजन्माशी संबंधित एका विशिष्ट पद्धतीविषयी माहिती पाठवा

कधी कधी जन्मल्या जन्मल्या नवजात बाळ रडत नाही किंवा हालचालही करत नाही. शोकडो/हजारो वर्षांपासून बाळाच्या जन्माबद्दलची ही समस्या बायांनी, बाळंतपण करणाऱ्या स्त्रियांनी अनुभवली आहे. अशा बाळाला जीवदान देण्यासाठी किंवा त्याचं श्वसन सुरु करण्यासाठी वार तापवण्याची पद्धत प्रचलित आहे. भारताच्या वेगवेगळ्या भागात - पंजाब, मध्य प्रदेश, राजस्थान, गुजरात, महाराष्ट्र, उत्तर प्रदेश, आंध्र प्रदेश आणि तमिळनाडू या राज्यात ही पद्धत वापरली जात असल्याची माहिती आणि अनुभव तथापिने गोळा केले आहेत. यात असंही दिसून आलं आहे की आधुनिक प्रशिक्षण घेतलं तरी दाया, सुइणी मूल जन्माला आल्यावर वार बाहेर पडेपर्यंत थांबतात व नंतरच नाळ कापतात. वारेमध्ये जीव असतो असा त्यामागे विश्वास आहे. आधी नाळ कापली तर वार वरती जाऊन चिकटते असा समजही त्यामागे आहे. विविध भागात ही पद्धत सापडली आहे त्यावरून असं वाटतं की ही प्रथा हजारो वर्षांपासून चालत आली असावी. आणि म्हणूनच कदाचित ती प्रभावी, उपयोगीही असेल. ही पद्धत वापरणाऱ्या स्त्रिया बहुतेक करून दलित आहेत. पारंपारिक संस्कृत पुस्तकांमध्ये या पद्धतीचा कुठेही उल्लेख आढळत नाही.

ही पद्धत कुठे कुठे अस्तित्वात आहे, तिच्यामागील शास्त्रीय तथ्य काय आहे आणि आरोग्य सेवांच्या दृष्टीकोनातून तिचं काय महत्त्व आहे हे समजून घेणं आम्हाला आवश्यक वाटतं. महाराष्ट्रामध्ये ही पद्धत अस्तित्वात आहे का याबाबत आम्ही माहिती गोळा करत आहोत. आपल्या भागात कोणी नवजात बाळाला जीवदान देण्यासाठी वार तापवण्याची पद्धत वापरत असतील, आधी वापरात असल्याची माहिती कोणाला असेल तर आम्हाला जरूर कळवा. जिव्हाळ्याच्या वाचकांपैकी कुणाकडेही याबाबत अधिक माहिती, अनुभव असतील तर ते या कामासाठी उपयोगी ठरतील. वार तापवण्याच्या पद्धतीबाबत आपले अनुभव व माहिती पाठवताना खालील बाबी जरूर पाठवा.

१. आपल्या गावात/भागात कोणी ही पद्धत वापरत आहेत का? पूर्वी वापरत होते का? नाव व पत्ता
२. ही पद्धत इतर कुठे पाहिली असल्यास किंवा त्याविषयी ऐकले असल्यास, कुणाकडून व कधी? नाव व पत्ता (गाव)
३. ही पद्धत कशी वापरली जाते, याचं तपशीलात वर्णन, त्यासंबंधी इतर अनुभव, विचार आणि शंका आपली माहिती खालील पत्त्यावर पाठवावी.

डॉ. मीरा सद्गोपाल, तथापि ट्रस्ट, ७७ टि म वि कॉलनी, मुकुंदनगर, पुणे ४११०३७, दूरध्वनी - ०२० २४२६०२६४

समानतेच्या दिशेने: पुरुषांसोबत

आनंद पवार, तथापि ट्रस्ट पुणे

स्वयंसेवी संस्था, संघटनांच्या कामांच्या विषयांची व प्रश्नांची उत्पत्ती कशी होते, या समस्यांना भिडण्यासाठी संस्था संघटना कौणते पवित्रे घेतात, त्यामागची भूमिका काय असते, काय असावी यासाख्या मुद्द्यांचा विश्लेषणात्मक विचार केल्याने कदाचित या प्रश्नांचे अंतरंग समजून घेता येईल. त्या-त्या काळामध्ये संस्थासंघटनांच्या कामामध्ये काही पदवलीचे शब्द आपोआप प्रवेश करतात रूजतात व स्वतःचा वेगळा अर्थ व आयाम प्राप्त करतात. कधी हे शब्द 'वर्कन' घेतात तर कधी समाजाच्या एखाद्या प्रकीर्तून, मंथनातून निर्माण होतात. सध्या बहुतेक स्वयंसेवी संस्था-संघटनांना 'Working with Men and Boys' अर्थात, 'पुरुष व मुलगांसाठी काम' या शब्दसमूहाच्या संकल्पनेची नव्याने तोंड मीळते होत आहे. 'पुरुषांसाठी काम' या संकल्पनेची स्फुटात, सद्यस्थिती व विचार मांडण्याचा हा प्रयत्न.

पुरुषांसोबत सुरु असलेले सध्याचे बहुतेक कार्यक्रम १९९४ साली पार पडलेल्या आंतरराष्ट्रीय लोकसंख्या व विकास परिषदेतील (International Conference on Population and Development - ICPD) चर्चेवर आधारलेले आहेत. या परिषदेच्या कृती कार्यक्रमांची उद्दिष्टे साध्य होण्याकरिता 'पुरुषांची सहभागिता' यावर विशेष भर देण्याचे ठरविण्यात आले. तेव्हापासून प्रामुख्याने आरोग्य आणि विकास कार्यक्रमांमध्ये पुरुषांचा सहभाग वाढविण्यासाठी विविध उपक्रम सुरु झाले. महाराष्ट्रात मात्र पुरुषांसोबतच्या कामाची सुरुवात ICPD च्याही बरीच आधी झाल्याचे दिसते. १९८६ साली पुण्यामध्ये 'पुरुष उवाच' हा काही संवेदनशील पुरुषांचा गट महिलांच्या समानतेच्या व हक्कांच्या चळवळीस पूरक भूमिका घेऊन सुरु झाला. महिलांवर होणाऱ्या हिंसेला विरोध दर्शविण्यासाठी व त्याविषयी पुरुषांसोबत काम करण्यासाठी अशाच प्रकारे १९९१ साली 'म्हम्मा' (Men Against Violence and Abuse) हा गट मुंबईमध्ये सुरु झाला.

प्रजनन आरोग्य कार्यक्रमांमधून 'पुरुषांची सहभागिता' वाढविण्याचे जे प्रयत्न झाले ते खूपच अपुरे होते. शिवाय त्यामागची भूमिका लिंगसमभाव स्थापन करणे, पितृसत्ताक व्यवस्थेला आव्हान देणे ही कधीच नव्हती. प्रजनन आरोग्य कार्यक्रमांतील महत्त्वाचा घटक म्हणून पुरुषांची सहभागिता या कामासाठी मोठ्या प्रमाणात निधीदेखील उपलब्ध होता. परंतु घरकामात, पत्नीच्या आरोग्यविषयक गरजांमध्ये सहभागी होणाऱ्या पुरुषांच्या कुटुंब आणि समाजातील स्थानाबाबत, लिंगअसमान सत्तेबाबत कुठेही चर्चा त्यामध्ये नव्हती. शिवाय पुरुषांच्या आरोग्य विषयक गरजांचे पुरेसे भानही या कार्यक्रमांच्या अंमलबजावणीत दिसून आले नाही.

पुरुषांसोबतच्या त्यानंतरच्या कामाचा पुढचा टप्पा हा लैंगिक आरोग्य संकल्पनेसोबत पुढे आला. एच आय व्ही/एड्स विषयीच्या विविध कार्यक्रमांमधून मोठ्या प्रमाणात पुरुषांसोबत काम केले जाऊ लागले. या कामाचा भर प्रामुख्याने पुरुषांमध्ये जबाबदार लैंगिक

वर्तनाविषयी जागृती करणे व वर्तन बदलासाठी प्रयत्न करणे असा राहिला आहे. या कार्यक्रमांमधून पुरुषांच्या आरोग्यविषयक गरजांकडे थोडेफार लक्ष पुरविले गेले, मात्र ते प्रजनन व लैंगिक आरोग्यापुरतेच मर्यादित राहिले. पुरुष आणि व्यसनाधीनता, बेरोजगारी, कामाच्या धोकादायक परिस्थिती, प्रदूषण, हिंसा, सडक सुरक्षा, प्राथमिक आरोग्य असा व्यापक आरोग्य विचार त्यामागे नव्हता. शिवाय पुन्हा लिंगसमानता, सत्ताकारण व पुरुषप्रधानता या पातळींवरील बदलांविषयी लैंगिक आरोग्य कार्यक्रमांतही विचार झाला नाही.

याच दरम्यान महिला सबलीकरण कार्यक्रमांतर्गत बचत गट, महिला हिंसा, लिंगभाव, असमानता याविषयी काम करणाऱ्या संस्था-संघटनांना "आम्हाला हे सांगून काय उपयोग ? तुम्ही हे पुरुषांना सांगा" असे पडसाद महिला गटांतून येताना दिसत होते. तशी जाणीव विविध भागात काम करणाऱ्या स्त्री-वादी संघटनांना आधीपासूनच होती. मात्र या सान्या पार्श्वभूमीवर पुरुषांसोबत काम करण्याला एक नवीन चालना मिळाली. विशेषकरून महिलांवर होणाऱ्या हिंसेविरोधात पुरुषांसोबत काम केले जाऊ लागले. स्त्रीवादी महिला चळवळीने जसे पुरुषप्रधानतेचे व पितृसत्तेचे विश्लेषण समोर आणले तसेच 'पुरुषत्व' या विषयावर काम करण्याची आवश्यकताही समोर आणली व ठासून पुढे मांडली. आणि त्याचा परिपाक म्हणूनच आज पुरुष व मुलांसोबत पुरुषत्वाविषयीचे काम करण्याचा विचार रुजला व आकार घेऊ लागला.

हा प्रवास आता एका निर्णायक दिशेने सुरु झाला आहे. अनेक स्थानिक, राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय संस्था पुरुषांसोबत काम करण्यासाठी पुढाकार घेत आहेत आणि आणखी बऱ्याच संस्था उत्सुक आहेत. पुरुषांसोबत नेमके काय करावे यावर विचारमंथन सुरु झाले आहे. गरज आहे व्यापक सामाजिक दृष्टीकोन व भूमिका तयार होण्याची. या अनेक मुद्द्यांवर आपण पुढच्या अंकात सविस्तर चर्चा करूया. तुमचे विचार जरूर कळवा. (क्रमशः)

हसत खेळत समुपदेश- संगत प्रकाशन (गोवा)

मा
हि
ती
च्या
ज
गा
त

सामाजिक कार्यकर्ते कामाच्या निमित्ताने अनेकदा लोकांच्या, महिलांच्या समस्या ऐकून घेत असतात आणि त्या सौंदर्यासाठी त्यांना मदत करत असतात. लोकही त्यांच्याजवळ आपली मं हलकी करत असतात. लोकांशी त्यांच्या समस्यांबद्दल कार्यकर्ते म्हणून आपण बोलतो म्हणजे नक्की काय करतो हे आपल्यालाही पूर्ण माहित नसतं.

लोकांशी समस्यांविषयी बोलणं आणि समुपदेश यात फरक आहे. ती नक्की काय आणि समुपदेश करण्यासाठी आवश्यक असणारी कौशल्यं कौणती याची मूलभूत माहिती देणारी काही सांसाधने संगत सेंटर फॉर चाइल्ड डेव्हलपमेंट अँड फॅमिली गायडन्स या संस्थेने तयार केली आहेत. याविषयी थोडेसे.

समुपदेश ही दुहेरी संवादाची प्रक्रिया असते. उपदेश हा एकांगी असतो. पण समुपदेशात मात्र दुसऱ्या व्यक्तीचा तिकाच महत्त्वाचा सहभाग असतो. समुपदेशाची कौशल्यं कोणत्याही कामात उपयोगी ठरतात. ही कौशल्यं सर्व कार्यकर्त्यांपर्यंत पोचावीत या दृष्टीने हसत खेळत समुपदेश ही मार्गदर्शिका तयार करण्यात आली आहे.

पुस्तिका तीन भागात विभागली आहे. पहिला विभाग समुपदेशासंबंधी माहिती देणारा आहे. यात समुपदेशाची मूलभूत तत्त्वे आणि आवश्यक कौशल्ये दिली आहेत.

दुसरा विभाग उदासी किंवा निराशेची लक्षणं कशी ओळखायची, त्यासंबंधी पीडित व्यक्तीला कुठे आणि केव्हा मदत करायची याची माहिती दिली आहे.

तिसऱ्या भागात प्रत्यक्ष काम करताना कार्यकर्त्यांना साधारण कुठल्या प्रकारच्या समस्या हाताळायच्या लागतात आणि कार्यकर्त्यांने समस्याग्रस्त व्यक्तीला कशा प्रकारे मार्गदर्शन करावे याची मूळ तत्त्वे सांगितली आहेत. प्रत्यक्ष मदत कशी करावी या विभागात उदाहरणे दिली आहेत. योग्य संवाद कसा असावा हे यामधून स्पष्ट होते.

पुस्तिका सामान्य कार्यकर्त्यांसाठी तयार केली असल्यामुळे तिची भाषा आणि मांडणी सोपी आहे. साध्या पण अर्थपूर्ण चित्रांमुळे दिलेला विषय समजायला सोपा झाला आहे.

समुपदेशासंबंधी प्राथमिक कौशल्यं विकसित व्हावीत यासाठी संगतने एक व्हिडिओ सीडी तयार केली आहे. २५ मिनिटाच्या

या सीडीत लक्षपूर्वक ऐकणे, सहानुभूती, प्रश्न विचारणे आणि निष्कर्षाप्रत येणे याविषयीची कौशल्यं, योग्य वर्तन, चुकीचं वर्तन याबाबत माहिती दिली आहे. अनेक कार्यशाळांमध्ये या चित्रफितीचा वापर करण्यात आला आहे.

१) हसत खेळत समुपदेश:

समाज कार्यकर्त्यांसाठी कृती पुस्तिका
लेखिका: फियोना डायस सक्सेना, ग्रेसी अँड्र्यू
किंमत: रु. ७५
पाने: ३२

२) बेसिक स्किल्स इन काउन्सेलिंग (व्हिडीओ)

वेळ: २५ मि, निर्मिती: रीच-संगत
दिग्दर्शन: डायगाल गॉडिनो, लेखन: ग्रेसी अँड्र्यू
किंमत: रु. ५००
संगत सेंटर फॉर चाइल्ड डेव्हलपमेंट अँड फॅमिली गायडन्स
पत्ता: ८४१/१ इलेक्ट्रिसिटी डिपार्टमेंटच्या मागे,
अल्तो पर्वरी, गोवा ४०३५२०
दूरध्वनी: ०८३२-२४९४९९६, फॅक्स: २४९४८३५
ईमेल: contactus@sangath.com
वेबसाइट: www.sangath.com

आधार: हिंसाविषयक मदत व मार्गदर्शन सूची

पाने: २८

देणगी मूल्य: रु. ६ फक्त

प्रकाशन: तथापि ट्रस्ट, पुणे (जुलै २००६)

दिवसेंदिवस महिलांवरील हिंसेचं प्रमाण वाढत आहे. अनेकदा हिंसेबाबत स्त्रियांना काही मदत हवी असते. परंतु अशी मदत कुठे मिळेल याची माहिती हातात नसते. याचा विचार करून तथापिने आधार: हिंसाविषयक मदत व मार्गदर्शन ही छोटीशी पुस्तिका तयार

केली आहे. या पुस्तिकेत पुणे जिल्ह्यातील मदतीच्या ठिकाणांची माहिती देण्यात आली आहे. जिल्ह्यातील समुपदेशन केंद्रे, आधारगृहं, मानसिक व कायदेविषयक सल्ला देणाऱ्या व्यक्ती व संस्था, तालुक्यानुसार पोलिस स्टेशन आणि सरकारी रुग्णालयांचे व इतर सेवांचे फोन नंबर व पत्ते दिले आहेत.

हिंसेचा मुकाबला करताना काय आधार यंत्रणा उपलब्ध आहेत हे स्त्रियांना माहित झाल्यास त्या नक्कीच हिंसक वातावरणातून बाहेर पडू शकतील. आपल्या भागासाठी आपण अशी यादी निश्चितच बनवू शकाल.

स्त्रियांवरील हिंसा....पान ७ वरून पुढे चालू

मिनिटांनी एक बलात्कार, १६ मिनिटांनी एक अत्याचाराची घटना घडते (नॅशनल क्राइम रेकॉर्ड ब्युरोच्या १९९९). न नॉंद झालेल्या, पोलिस स्टेशनला न गेलेल्या गुन्ह्यांची कल्पना केली तर हिंसेचं प्रमाण आपल्या लक्षात येईल.

एवढ्या मोठ्या प्रमाणावर हिंसा होत असताना ती खाजगी बाब किंवा नवरा बायकोमधली भानगड समजणं हे डोळ्यावर कातडं ओढण्यासारखं आहे. स्त्रियांवरील हिंसा हा खाजगी नाही तर सामाजिक प्रश्न आहे.

‘बाईच बाईची शत्रू’ : चुकीची धारणा

स्त्रियांवर कुटुंबात होणाऱ्या हिंसेविषयी बोलताना अनेकदा हे मत मांडलं जातं. सासू सुनांची भांडणं, सासूने सुनेचा छळ करून तिला मारून टाकण्याच्या घटना यामुळे ही धारणा बनलेली आहे. पुरुषप्रधान रचनेत सासूकडे जास्त अधिकार, सत्ता असल्यामुळे ती सुनेचा छळ करते. हीच सत्ता सुनेकडे आल्यावर म्हाताऱ्या सासूचाही छळ होत असल्याचं आपण पाहिलं आहे. दुर्दैवाने ‘बळी तो कान पिळी’ हे वास्तव आहे. या धारणेत मोठी गफलत ही आहे की यात पुरुषाचा काहीच हात नसल्याचा भास यातून निर्माण होतो. बाया बायाची भांडणं म्हटलं की पुरुष हात वर करून मोकळे. या संदर्भात पुरुषा-पुरुषात होणाऱ्या हिंसेचा विचार करा. या भांडणांना कधी ‘पुरुषच पुरुषाचा शत्रू’ म्हटलं जात नाही. भांडणांमागची ‘खरी’ कारणं शोधली जातात. हिंसा करण्यात, हिंसा करून सत्ता टिकवून ठेवण्यात आणि हिंसा सहन करायला लागेल अशी परिस्थिती निर्माण करण्यात पुरुषाचा हात आहे आणि त्याचे फायदेही पुरुषालाच आहेत.

सासू सुनेचा छळ करते त्यात अनेकदा ही सत्ता टिकवण्याची भावना असते. समाजाच्या रुढ प्रतिमांमध्ये सासू ही ‘छळ करणारी’ आणि ‘सत्ता असलेली’ अशी आहे. त्यामुळे ही प्रतिमा टिकवून ठेवण्यासाठीही हिंसेचा वापर होतो.

टाळी नेहमी दोन हाताने वाजते

टाळी जरी दोन हातांनी वाजत असली तरी मारण्यासाठी एकच हात

पुरतो. स्त्रिया चुका करतात म्हणून त्यांच्यावर हिंसा होते, असं मानणाऱ्यांचा हा युक्तिवाद आहे. यात दोन गोष्टी आहेत. पहिली, चूक म्हणजे काय हे पाहू. स्वयंपाकात मीठ जास्त झालं, वेळेवर जेवण वाढलं नाही, दुसऱ्या पुरुषाशी बोलली किंवा त्याच्याकडे पाहिलं...इत्यादी इत्यादी. या चुका आहेत? स्त्रियांना ठरवून दिलेल्या कामांचं आणि मर्यादांचं हे ओझं आहे. दुसरी गोष्ट, जरी एखाद्या स्त्रीकडून चूक झाली तरी त्यासाठी तिला मारण्याचा अधिकार इतरांना कोणी दिला? पुरुषाप्रमाणे स्त्री ही एक स्वतंत्र नागरिक आहे आणि तिचा समानरित्या आदर राखला गेला पाहिजे. स्त्रियांना हिंसा का सहन करावी लागते? स्त्रिया हिंसा का सहन करतात?

अनेक स्त्रियांना आपल्यावर होणारी हिंसा हे आपलं नशीब किंवा स्त्रीजन्माचे भोग आहेत असं मानायला शिकवलेलं असतं. लहानपणापासून ‘गप्प बसा’ संस्कृतीत राहिल्याने नवऱ्याचा उठलेला हातही स्त्रिया गप्प बसून सहन करतात. समाजाने तयार केलेल्या पति परमेश्वर, पतिव्रता, निष्ठावान पत्नीच्या प्रतिमांचा परिणाम नवऱ्याला देव मानण्यात आणि त्याने केलेली हिंसा सहन करण्यात होतो. स्त्रीने सहनशील असावं, या अपेक्षेमुळे पूर्ण समाजात होणारी हिंसाही स्त्रिया निमूट सहन करतात. दुसरं म्हणजे अनेकदा जेव्हा स्त्रियांना हिंसा सहन करायची नसते पण त्यांच्यापुढे पर्याय नसतात. घर सोडणं, एकट्या स्त्रीनं राहणं हे सोपं नाही आणि समाजात त्याला मान्यताही नाही. तात्पुरत्या निवाऱ्याच्या सोयीदेखील अगदीच अपुऱ्या. आणि त्याची माहितीदेखील बायांना नसते. अनेकदा केवळ मुलांखातर, त्यांचं घर तुटू नये म्हणून बाया हिंसा सहन करत राहतात. ‘नवऱ्याने धाकात ठेवलेलं, मारलेलं बायांनाच आघडतं’ हे म्हणणं चुकीचं आहे. त्यामागची त्यांची हतबलता समजून घेतली पाहिजे.

स्त्रियांवरील हिंसा हा सामाजिक प्रश्न आहे आणि तो सोडवण्याची जबाबदारी एकट्या स्त्रीची नाही तर संपूर्ण समाजाची आहे.

(क्रमशः)

PRINTED MATTER

परत पाठवायचा पत्ता

तथापि ट्रस्ट

४२५ डी पी- ७७, टिमवि कॉलनी,

मुकुंद नगर, पुणे ४११०३७

दूरध्वनी : ०२० - २४२६०२६४; २४२६७९०८

Email: tathapi@tathapi.org

Website: www.tathapi.org

अंकातील प्रत्येक मताशी तथापि संस्था सहमत असेलच असे नाही. अंकाचा व संस्थेचा उल्लेख करून कोणालाही या अंकातील माहितीचा वापर करता येईल.

चित्रे : साभार - राजू देशपांडे

जिव्हाळा देणगी वर्गणी: वार्षिक - रु. ३५, तीन वर्षासाठी - रु. १००

खाजगी वितरणासाठी